

การศึกษาวิเคราะห์ตถาคตตรรกในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริง
ตามจารีตของนิกายมหายาน*

An Analytical Study of the Tathāgatagarbha as true self in
Mahayana Tradition

วรส ชชาติชัยภัค, จรัส สีกา และจักรวรส วรณพวง
Vorakorn Chatchaithus, Jaras Leeka and Chakkapan Wongpornpavan
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: dongg2222@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาตถาคตตรรกในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริง 2) ศึกษาตถาคตตรรกในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริงตามจารีตของนิกายมหายาน 3) วิเคราะห์ตถาคตตรรกในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริงตามจารีตของนิกายมหายาน เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิจากพระสูตรมหายานที่เกี่ยวข้องทั้งหมด 8 พระสูตร มีตถาคตตรรกสูตร เป็นต้น ข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการพรรณนาตามหลักอุปนัยวิธี

ผลการวิจัยพบว่า

1. ตถาคตตรรกเป็นสถานที่เกิดขึ้นของหน่ออ่อนแห่งพระตถาคตหรือภาวะพุทธะที่สถิตอยู่ในจิตใจของสัตว์โลก หน่ออ่อนแห่งตถาคตตรรกในสัตว์โลกมีธรรมชาติของพุทธะที่สะท้อนความบริสุทธิ์ของจิต และสามารถพัฒนาไปสู่ความรู้แจ้งด้วยปัญญาอย่างลึกซึ้ง
2. ตถาคตตรรก คือพุทธภาวะ อาลยวิญญาน ธรรมกาย และศูนยตา เป็นความบริสุทธิ์ของจิตที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดความหยั่งรู้ในการกำจัดอวิชชาให้หมดไป มีสภาพบริสุทธิ์ที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ
3. ตถาคตตรรก เป็นองค์แท้ของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ ธรรมกาย และสัมโมกกาย ธรรมกายมีสถานะบริสุทธิ์ เป็นอมตะ ไม่ดับสูญ มีอยู่ตลอดเวลา เป็นนิรันดร์ และไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ธรรมกายเป็นผู้เนรมิตสัมโมกกายขึ้นมา สัมโมกกายมีรัศมีเรืองรองและแสงสว่างที่แผ่ซ่านไปไม่มีที่สิ้นสุดไม่ได้อยู่ใน

*ได้รับบทความ: 19 เมษายน 2567; แก้ไขบทความ: 24 กันยายน 2567; ตอรับตีพิมพ์: 30 กันยายน 2567
Received: April 19, 2024; Revised: September 24, 2024; Accepted: September 30, 2024

รูปตัวบุคคล แล้วแต่ธรรมกายจะเนรมิตให้อยู่ในรูปใด สัมโมคกายจะปรากฏให้พระโพธิสัตว์ในภพภูมิ
ชั้นสูง และเทวดาได้พบเห็นเท่านั้น

คำสำคัญ: ตถาคตครรรค์; อัตตาที่แท้จริง; จาริตนิกายมหายาน

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the Tathāgatagarbha as true self; 2) to study the Tathāgatagarbha as true self in Mahayana tradition; 3) to analyze the Tathāgatagarbha as true self in Mahayana tradition. This study was carried out utilizing documentary research by studying primary data from all eight relevant Mahayana Sutras, including the Tathāgatagarbha Sutta, etc.; secondary data from academic documents and related research. The obtained data were analyzed by using the inductive descriptive method.

The research results were as follows:

1. The Tathāgatagarbha is the location or birth of the young bud of the Tathagata or the enlightened state within the mind of beings. The embryo of the Tathagata of beings is a Buddha nature that is the purity of mind and develops into enlightenment with wisdom.
2. The Tathāgatagarbha is Buddhahood, Ālayaviññāṇa, Dhammakāya, Suññatā, and the purity of the mind associated with the development of wisdom to eliminate ignorance or Avijjā. There is a pure state that leads to liberation from Saṃsāra.
3. The Tathāgatagarbha is the real Buddha, divided into two aspects: the Dhammakāya and the Sambhogakāya. The Dhammakāya is pure, immortal, imperishable, always present, eternal, and independent of time. Dhammakāya created Sambhogakāya. Sambhogakāya has an infinite aura and light that spreads infinitely, not in the form of a person. It depends on what form the Dhammakāya creates. Sambhogakāya appears to the Bodhisattvas in the higher realm and only the angels have seen.

Keywords: Tathāgatagarbha; true self; Tradition Mahayana

1. บทนำ

พุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีพุทธปรัชญาที่น่าสนใจต่อปรัชญาการศึกษาหรือญาณวิทยาเป็น

อย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคติเรื่องโพธิจิต หรือพุทธ
ภาวะนั้น พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเสนอว่า สรรพสิ่ง
ล้วนมีโพธิจิตอยู่ จึงหมายความว่า ทุกสิ่งล้วน

สามารถมีความรู้ได้ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550, หน้า 22) ความรู้ได้ในที่นี้หมายถึง วิชา คือ รู้ในความจริงของสรรพสิ่ง ซึ่งโพธิจิตเป็นเสมือนเมล็ดพันธุ์ที่ถูกหว่านลงในตัวตนของสรรพสิ่งจึงกล่าวได้ว่า โพธิจิตคือความที่จะเป็นผู้ที่แผ่ไวกายในตัวตนของสรรพสิ่ง มนุษย์เป็นสิ่งที่หนึ่งในสรรพสิ่งทั้งหลายที่สามารถทำให้เมล็ดพันธุ์แห่งความรู้ี้สามารถเจริญงอกงามได้กล่าวคือ มนุษย์มีสภาวะแห่งพุทธะเช่นเดียวกันกับสรรพสิ่งทั้งหลายแต่หากได้รับการสั่งสอนหรืออบรมก็สามารถกลายเป็นผู้รู้ได้ อันเป็นคุณสมบัติพิเศษของมนุษย์ คือการมีความสามารถในการพัฒนาโพธิจิตได้ซึ่งในสรรพสิ่งอื่นไม่สามารถกระทำได้เสมือนว่ามนุษย์มีปัญญาอยู่แล้ว เมื่อได้รับการสอนหรืออบรมก็สามารถพัฒนาปัญญาและต่อยอดได้ เมื่อพิจารณาพุทธศาสนามหายานจะพบว่า ปัญญาหรือปรัชญาในภาษาสันสกฤตนี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้สามารถ เข้าใจในความว่างเพื่อไปสู่ความหลุดพ้นได้ตามทรรณะของพุทธศาสนามหายาน เมื่อมนุษย์มีโพธิจิตแล้วก็สามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นตถาคตครรภในระดับต่อไป ทำให้เห็นภาพที่ว่าคติสองคตินี้ทั้งโพธิจิต ตถาคตครรภเป็นคติที่สืบเนื่องกัน คือหากไม่มีโพธิจิตก็จะไม่สามารถกลายเป็นตถาคตครรภได้นั่นเอง

ตถาคตครรภ คือ หน่ออ่อนแห่งพุทธะซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในพุทธศาสนามหายาน โดยแสดงถึงศักยภาพในการเติบโตสู่การรู้แจ้ง และพุทธภาวะที่อยู่ในทุกสรรพสิ่ง ตถาคตครรภนั้นเปรียบเสมือนพื้นที่ที่บ่มเพาะโพธิจิต เป็นเมล็ดพันธุ์ของการตื่นรู้ เมื่อโพธิจิตได้รับการบ่มเพาะอย่างถูกต้อง จะเจริญเติบโตและกลายเป็นตถาคตครรภ

ที่สามารถนำไปสู่การเป็นพระโพธิสัตว์ในอนาคต ตถาคตครรภจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไปได้ในการเข้าถึงพุทธะในทุกคน และสะท้อนถึงแนวคิดที่ว่าทุกชีวิตมีศักยภาพในการบรรลุสู่การรู้แจ้ง (พระมหาพุทธนา นรเชษฐ (ศิริวรรณ), 2556, หน้า 19) พระสูตรมหายานที่ชื่อว่าลังกาวตารสูตรได้อธิบายความหมายของตถาคตครรภว่าเป็นช่องว่างหรือที่บ่มเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งโพธิจิต (พุทธภาวะ) เพื่อให้เจริญงอกงามต่อไป ตถาคตครรภจึงถือเป็นพื้นที่สำคัญที่เปิดโอกาสให้โพธิจิตได้เติบโตและพัฒนาไปสู่การรู้แจ้ง เมล็ดพันธุ์นี้เปรียบเสมือนศักยภาพที่มีอยู่ในทุกคน ซึ่งรอการบ่มเพาะและการสนับสนุนจากการศึกษาธรรมและการปฏิบัติ ตถาคตครรภไม่เพียงแต่เป็นแนวคิดทางปรัชญาแต่ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าถึงความรู้และการปลดปล่อยจากทุกข์ได้ในอนาคต ซึ่งตามความเป็นจริงคือ โพธิจิต และตถาคตครรภก็ไม่ใช่ทรรณะที่ห่างไกลกันเลย เมื่อพิจารณาเพียงผิวเผินอาจมองเป็นเรื่องเดียวกันเสียด้วยซ้ำ แต่หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วอาจหมายความว่า โพธิจิตคือเมล็ดที่ถูกหว่านลงไปในพื้นดิน ส่วนตถาคตครรภคือเมล็ดที่ถูกรดน้ำพรุนดินจนเกิดการเจริญงอกงามกลายเป็นต้นอ่อนหรือหน่ออ่อน ซึ่งในอนาคตจะกลายเป็นต้นไม้ใหญ่สืบต่อไปในภายภาคหน้าเพราะฉะนั้นจึงกล่าวอย่างย่อได้ว่า โพธิจิตคือจุดเริ่มของความเป็นผู้รู้หรือพุทธะ เมื่อได้รับการอบรมบ่มเพาะแล้วจะกลายเป็นตถาคตครรภเมื่อกลายเป็นตถาคตครรภแล้วก็เท่ากับการที่โพธิจิตได้เจริญงอกงามขึ้นเป็นหน่ออ่อน จึงหมายถึงผู้ที่มีตถาคตครรภนั้นจะสามารถต่อยอดเป็นผู้รู้แจ้งได้ใน

อนาคต สำหรับผู้รู้ในนี้หมายถึงการเป็นพระโพธิสัตว์ตามคติพุทธศาสนามหายาน แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามหายานมองว่าทุกคนสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้เพราะทุกคนมีโพธิจิตอยู่แล้ว และเนื่องจากโพธิจิตนี้เองจึงเจริญงอกงามไปสู่การเป็นตถาคตครรรค์ ซึ่งตถาคตครรรค์นี้เองที่จะพัฒนาไปเป็นพระโพธิสัตว์ในอนาคตการเป็นพระโพธิสัตว์ของพุทธศาสนามหายานคือ ผู้ที่รักในนิรวาณ หรือความหลุดพ้น ตรงกับคำว่านิพพานในพุทธศาสนาเถรวาท แรกเริ่มได้แต่หันหลังให้กับนิรวาณ จนกระทั่งพระโพธิสัตว์มาโปรดสัตว์ให้ไปสู่นิรวาณ จนหมดสิ้นเสียก่อน แล้วท่านจึงจักก้าวเข้าสู่นิรวาณ เป็นผู้สุดท้าย ดังข้อความในโพธิจรยาวตารสูตรว่า “ โพธิจิตนี้คือ สะพานสำหรับผู้ต้องการข้ามให้พ้นโอฆสงสาร” (Suzuki, 1932)

ในมหาปริณิรวาณสูตร อันเป็นหนึ่งในพระสูตรของนิกายมหายาน ได้ให้ความหมายของตถาคตครรรค์ในฐานะเป็นพุทธภาวะ (Buddha nature) และอัตตา (Self) หรือ อัตตาที่แท้จริง (True Self) แนวคิดหรือการให้รูปแบบของตถาคตครรรค์ในพระสูตรนี้ให้ความหมายแตกต่างจากตถาคตครรรค์สูตร ตถาคตครรรค์สูตรกล่าวไว้ว่า มวลมนุษย์ทั้งหลายมีพุทธภาวะแฝงอยู่ภายใน แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์ทุกคนจะมีศักยภาพแห่งพุทธภาวะเพียงพอ ที่จะก่อให้เกิดความเป็นไปได้ที่จะกลายเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ถึงกระนั้นสรรพสัตว์ทั้งหลายก็ล้วนมีพุทธภาวะ (Page, & Yamamoto, 2013) มหาปริณิรวาณสูตรในบทที่ว่าด้วยธรรมชาติของตถาคตครรรค์ได้อธิบายตถาคตครรรค์ในฐานะเป็น “อัตตา” (Self)

ไว้ดังนี้ “อัตตา” หมายถึง ตัวอ่อนหรือหน่อเชื้อแห่งตถาคต (Tathāgata embryo) สรรพสัตว์ที่มีสำนึกทั้งหลายล้วนมีพุทธภาวะ สิ่งนี้ก็หมายถึง อัตตานิยาม ความหมายนี้ของอัตตา ถูกกดทับปิดกั้นด้วยมายาภาพที่ไม่มีประมาณมาตั้งแต่เริ่มต้น นั่นก็คือสาเหตุว่าทำไมสรรพสัตว์ที่มีสำนึกจึงไม่อาจยังเห็นพุทธภาวะนี้”

นอกจากนี้ ในมหาปริณิรวาณสูตร อันเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงพุทธภาวะที่เรียกกันว่า ตถาคตครรรค์ ที่มนุษย์สามารถค้นหาเพื่อบรรลुความหลุดพ้นเป็นพุทธะได้โดยสัญชาตญาณเดิมอันมีมาก่อน เป็นการนำเอาพุทธธรรมมาเป็นจุดที่ระลึกถึงบุคลิกภาพของพระองค์ที่พระสูตรสร้างความเชื่อว่ายั่งยืนอยู่ เป็นสูตรที่อธิบายถึงภาวะนิพพานของชาวเถรวาทนำมารวมกับแนวคิดของมหายานเพื่อแสดงความจริงในหลักธรรมในการที่จะละความหลงไปสู่ความเห็นแจ้งเพื่อความหลุดพ้น แต่การเห็นแจ้งเพื่อที่จะละโมหะนั้นกระทำได้วิธีเดียว คือการควบคุมสังเกตภาวะของจิตที่บรรลุตถาคตครรรค์อันเป็นพุทธิจิตธรรมกาย พุทธกายหรือนิพพาน เนื้อหาในพระสูตรนี้แสดงออกถึงความเชื่อที่ว่า นิพพานมิได้เป็นลบ มิได้เป็นความว่าง แต่เป็นความยิ่งใหญ่ของ “มหาอัตตา” ที่เป็น นิจจัง สุขัง วิสุทธิ พระสูตรอ้างว่า แม้แต่พระวรกายของพระองค์จะดับไปแล้วก็ตาม แต่ในสภาพที่แท้จริงพระวรกายเดิมยังสถิตอยู่เพื่อโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่มีการเปลี่ยนแปลงเป็น “นิรมาณกาย” และ “สัมโมกกาย” ดังที่ได้แสดงไว้ให้พระสาวกพระโพธิสัตว์ มนุษย์ สัตว์ และเทวดา ได้สามารถมองเห็นพระองค์ มหาปริณิรวาณสูตร เชื่อว่าสัตว์

โลกทั้งมวลมีพุทธภาวะด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นสรรพสัตว์จึงสามารถบรรลุพุทธภูมิเป็นพระพุทธเจ้าได้ทั้งสิ้น หากมีการบำเพ็ญศบารมีตามแนวทางของมหายาน

ในสาระสำคัญข้างต้น ส่วนหนึ่งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่า ทั้งจิตและวัตถุไม่ได้แยกขาดจากกัน มีแต่เพียงการรับรู้เท่านั้นที่แยกต่างหากความเป็นจริงสูงสุด (Ultimate Reality) คือ ภาวะของจิตที่บรรลุตถาคตครรรค์อันเป็นพุทธิจิตธรรมกาย พุทธกายหรือนิพพาน โดยที่ธรรมกายนี้เป็นพระพุทธเจ้าตามความเชื่อของพุทธศาสนา นิกายมหายานและวัชรยานอีกด้วย ไม่มีความเกิด ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย สภาพสูงสุดแห่งหลักความรู้ ความกรุณา และความสมบูรณ์ แผ่คลุมอยู่ทั่วไป มีสภาวะครอบคลุมทุกสิ่ง และธรรมกายเป็นกายที่สร้างอีกสองกายขึ้นมาอีกด้วยพระธรรมกายพุทธเจ้ามีความเป็นเอกภาพเท่านั้นและพ้นจากสิ่งที่ปรุงแต่งเป็นสภาพไม่ปรุงแต่งอันแท้จริง พ้นจากรูปลักษณะตัวตนในภพสาม(อตตานิระดับโลกียะ) เพราะธรรมกายเป็นอตตานิในระดับโลกุตระ และส่วนนิพพานเป็นความยิ่งใหญ่ของ “มหาอตตานิ” ที่ไม่ใช่การสิ้นสุดของปรากฏการณ์อย่างแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท แต่แนวทางของมหายานกลับมองนิพพานมีลักษณะเป็นวิญญานบริสุทธิ์ (ธนู แก้วโอภาส, 2529, หน้า 135)

มหายานเชื่อในตถาคตครรรค์หรือพุทธภาวะว่าเป็นธาตุพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตทั้งหมดแต่เนื่องจากถูกห่อหุ้มด้วยกิเลส จึงหลงผิดไม่เข้าใจในพุทธภาวะนี้ เมื่อตระหนักในพุทธภาวะและทำลายสังสารวัฏเสียได้ ภาวะนิพพานหรือ “มหาอตตานิ”

จึงบังเกิดขึ้น มหาอตตานิที่ว่านี้หมายถึง อตตานิที่แท้จริง (True Self) หรือไม่ซึ่งในเบื้องต้นอตตานิที่แท้จริงหรือตัวตนที่แท้จริง หมายถึง ตัวตนจริงภายในของบุคคล ซึ่งบรรลุนิพพาน ทำให้มีวิถีการใช้ชีวิตพฤติกรรม คำพูด ความรู้ความสามารถ เป็นต้น และจากสิ่งที่เห็นได้ยาก เช่น ทศณคติ วิชิตอารมณ์ ความปรารถนา เจตนาแรงจูงใจ ค่านิยมเลยพ้นไปจากอิทธิพลครอบงำเชิงโลกียะและก้าวข้าม (Transcendent) สู่อตตภาวะ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากรณีของตถาคตครรรค์จะไม่ใช้กรณีจำเป็นในการตอบปัญหาของทฤษฎีจิตโดยทั่วไปของพุทธปรัชญามหายาน แต่ความสำคัญของปัญหาอยู่ที่ว่า ตถาคตครรรค์คืออะไร โดยเฉพาะในแง่ของ “อตตานิที่แท้จริง” นอกจากจะมีผลต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางจิตแล้ว ในนัยของความหมายในแง่ตัวเอง ยังมีความสำคัญต่อทศณคติในการมองโลก ทั้งนี้เพราะสภาพความมีอยู่แห่งตถาคตครรรค์ สามารถอธิบายศูนย์ตา สังสารวัฏ ความหลุดพ้น และนิพพาน อีกทั้งในแวดวงวิชาการมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับตถาคตครรรค์เชิงลึกยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะมนทัศน์เชิงอภิปรัชญา ดุษฎีนิพนธ์นี้จึงประสงค์ที่จะศึกษาอธิบาย ตีความ และแสดงผลประเด็นดังกล่าวอันนำไปสู่การศึกษาตถาคตครรรค์ที่เป็นระบบคำถามสำคัญคือ ธรรมชาติของตถาคตครรรค์เป็นอย่างไร ที่จะช่วยให้นักวิชาการให้การยอมรับตถาคตครรรค์ว่ามีความเหมาะสมที่จะใช้สร้างการหยั่งรู้ในฐานะเป็นอตตานิที่แท้จริง

จากสภาพปัญหาและความเป็นมาดังที่ได้นำเสนอมานี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำวิจัยเรื่อง

การวิเคราะห์ตลาคตกรรมในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริงตามจารีตของนิกายมหายาน เพื่อให้คำตอบจากข้อสงสัยที่ว่า สภาพความมีอยู่แห่งตลาคตกรรม สามารถอธิบาย ศูนย์ตา สังสารวัฏ ความหลุดพ้น และนิพพานได้อย่างไร และงานวิจัยนี้เมื่อสำเร็จแล้วจะเป็นข้อมูลสารสนเทศแก่ผู้สนใจในเรื่องตลาคตกรรมในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริงต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาตลาคตกรรมในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริง
2. เพื่อศึกษาตลาคตกรรมในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริงตามจารีตของนิกายมหายาน
3. เพื่อวิเคราะห์ตลาคตกรรมในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริงตามจารีตของนิกายมหายาน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร โดยข้อมูลปฐมภูมิ คือ งานประพันธ์และอรรถกถาอธิบายความ ซึ่งประพันธ์โดย ท่านอารยไมเตรยนาถ อสังกะ และสาวกของท่าน ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ คือ คัมภีร์ หนังสือ ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับตลาคตกรรม และส่วนที่เกี่ยวข้องกับการตีความนิยามความหมายของตลาคตกรรม โดยนักวิชาการ ผู้วิจัยได้จัดขั้นตอนของการดำเนินการวิจัยดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 รวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิจากพระสูตรมหายาน และทุติยภูมิจากหนังสือ บทความ วารสาร และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 นำข้อมูลที่รวบรวมได้มา ทำการศึกษา วิเคราะห์แยกแยะประเด็น สังเคราะห์องค์ความรู้ เพื่อใช้อธิบายแนวคิดตลาคตกรรมในพุทธปรัชญามหายาน และสร้างนวัตกรรมทางความคิดเกี่ยวกับตลาคตกรรม

ขั้นตอนที่ 3 นำเสนอแนวคิดตลาคตกรรมในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริง พร้อมทั้งวิพากษ์เพื่อตรวจสอบและประเมินเหตุผลข้อถกเถียง

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลการวิจัย และสร้างข้อเสนอแนะโดยใช้ฐานของข้ออ้างที่ได้จากการประเมินเหตุผลข้อถกเถียงข้างต้น

4. สรุปผลการวิจัย

การทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ตลาคตกรรมในฐานะเป็นอัตตาที่แท้จริงตามจารีตของนิกายมหายาน สามารถสรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดตลาคตกรรมตามทัศนะพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับตลาคตกรรมแบ่งเป็น 5 สถานะ ดังนี้ 1) ตลาคตกรรมเป็นที่ตั้งของหน่ออ่อนแห่งพระตถาคต หรือภาวะพุทธะที่อยู่ในจิตของสัตว์โลก ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ากรรมนี้เป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างพระตถาคตกับสัตว์โลก หน่ออ่อนในกรรมนั้นมีธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ ซึ่งสะท้อนถึงความบริสุทธิ์ของจิต และศักยภาพในการพัฒนาไปสู่ความรู้แจ้งผ่านปัญญา การเข้าใจและบำเพ็ญหน่ออ่อนนี้จึงเป็นเส้นทางสู่การตื่นรู้ในอนาคต 2) ตลาคตกรรมเป็นธรรมชาติแห่งพุทธะภาวะ หมายถึง ภาวะจิตที่บริสุทธิ์และตื่นรู้ มีศักยภาพไร้ขอบเขตที่สามารถพัฒนาปัญญาเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นจากวัฏฏะ

สงสารได้ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า แม้ว่าจะยังไม่หมดสิ้นอาสวะกิเลส แต่ก็สามารถเต็มพุทธะภาวะลงในช่องว่างของตลาคตครรภได้ เมื่อพัฒนาไปจนมีปัญญาสูงพอที่จะกำจัดกิเลสได้หมดสิ้น จึงจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า 3) ตลาคตครรภเป็นอาลยวิญญูณ หมายถึงจิตที่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นจิตเต็มแท้ที่ปราศจากรอยประทับของอกุศลกรรมและไม่มีอกุศลพิษะที่นำไปสู่การเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร เป็นสภาวะจิตที่สามารถเกิดขึ้นได้กับมนุษย์ที่ฝึกจิตให้เข้าถึงความบริสุทธิ์ เมื่อสามารถกำจัดกิเลสและอาสวะได้หมดสิ้น จะบรรลุถึงภาวะแห่งการหลุดพ้นและยุติการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ 4) ตลาคตครรภเป็นตัวอ่อนแห่งธรรมกาย หมายถึงตลาคตครรภเป็นธรรมกายที่ยังมีกิเลสอาสวะห่อหุ้ม ซึ่งมีอยู่ในสรรพสัตว์ แต่สามารถบรรลุความหลุดพ้นได้ด้วยการฝึกฝนจิตให้บริสุทธิ์ เมื่อหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหมด จะเรียกว่าเป็นธรรมกาย โดยตลาคตครรภนี้ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อนที่ และไม่อุบัติ เพราะเป็นสิ่งที่เที่ยง ยั่งยืน สงบ และเยือกเย็น และ 5) ตลาคตครรภเป็นศูนย์ตา หมายถึง การไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน การตระหนักรู้ในกระบวนการธรรมที่ดำเนินไปตามกฎธรรมชาติและความว่างจากกิเลสที่แปดเปื้อนทั้งปวง การเข้าถึงตลาคตครรภจึงนำไปสู่การบรรลุธรรมและเข้าถึงภาวะนิพพาน ซึ่งเป็นความจริงสูงสุดที่เกิดจากการปลดปล่อยจากความยึดมั่นและทุกข์

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องตลาคตครรภ พุทธภาวะ อาลยวิญญูณ ธรรมกาย และศูนย์ตา ในพุทธศาสนานิกายมหายาน ล้วนสะท้อนถึงความบริสุทธิ์ของจิตและการพัฒนาปัญญา เพื่อกำจัด

อวิชชาและอาสวะกิเลส ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดจึงเป็นการคืนสู่สภาพบริสุทธิ์ดั้งเดิม และเชื่อมโยงกับสภาวะเดียวกันกับพระพุทธเจ้า

2. แนวคิดอัตตาที่แท้จริงตามจารีตพระพุทธศาสนานิกายมหายานจากการศึกษาแนวคิดเรื่องอัตตาที่แท้จริงตามจารีตพระพุทธศาสนานิกายมหายานนั้นผู้วิจัยจำแนกการศึกษา 2 ประเด็น คือ บริบททางจารีตของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน และแนวคิดอัตตาที่แท้จริง ดังนี้

2.1 บริบททางจารีตของพระพุทธศาสนานิกายมหายานแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่เกิดขึ้นประมาณหนึ่งร้อยปีหลังพุทธกาล โดยเริ่มปรากฏตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 1 หลังจากแตกแยกจากนิกายเถรวาท นิกายมหายานมองว่าทางหลุดพ้นของนิกายเถรวาทเป็นทางแคบ และมุ่งเน้นการหลุดพ้นที่เข้าถึงได้สำหรับทุกคน ไม่จำกัดเฉพาะพระอรหันต์ ผู้มีปัญญา การพัฒนาชีวิตในมหายานจึงมีความคิดที่ก้าวหน้า เชิดชูอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ และมีการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ แม้ในยุคทองระหว่าง พ.ศ. 1000 ถึง 1500 จะมีการเติบโตแต่ต่อมาก็เผชิญกับการโจมตีจากศาสนาฮินดูและการบุกของอิสลาม จนพระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมโทรม แต่ชาวพุทธยังพยายามฟื้นฟูศาสนาจนถึงปัจจุบัน

2.2 ลักษณะของพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีรากฐานทางความคิดที่สำคัญว่าเมื่อคนส่วนใหญ่ยังเผชิญทุกข์ ไม่ควรมีภิกษุรูปใดตั้งใจเพียงเพื่อหลุดพ้นตนเอง แต่ควรแสวงหาวิธีที่สามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ แนวคิด

นี้พัฒนาไปสู่แนวคิดพุทธภาวะ โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต หลักการสำคัญคือการดำเนินชีวิตตามอุดมคติพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะนำไปสู่การบรรลุพุทธภูมิและช่วยนำพาสรรพสัตว์สู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ในมหายานมีวิถีสู่ความหลุดพ้นสามทาง ได้แก่ 1) สวากยาน มุ่งหวังบรรลุอรหัตผล 2) ปัจเจกยาน หรือ ปัจเจกพุทธยาน สำหรับพระปัจเจกพุทธเจ้า และ 3) โพธิสัตว์ยาน ซึ่งเน้นความกรุณา ช่วยโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร การพัฒนาความคิดเหล่านี้ส่งผลให้เกิดแนวคิดเรื่องตรีกาย พุทธภาวะ และตถาคตครรภ์จนถึงปัจจุบัน

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับอิตตาที่แท้จริงในพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีความเชื่อมโยงกับอิตตาที่แท้จริงตามทฤษฎีของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการของมหายานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-12 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเห็นว่าอิตตาที่แท้จริงคือพรหมันหรือปรมาตมัน มีคุณลักษณะ 8 ประการ ได้แก่ 1) เป็นนิรันดร์ 2) เป็นภาวะสูงสุดที่เป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวง 3) ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองและอยู่นอกเหนือเวลา 4) เป็นเอกภาพและมีแก่นสารในตัวเอง 5) วัตถุหรือสสารก็มีนิรันดร์เพราะมาจากพรหมัน 6) พรหมันไม่สามารถทำกิจกรรมต่างๆ ได้ตามลำพัง แต่ต้องผ่านกายและใจ 7) การเวียนว่ายตายเกิดของพรหมันเกิดผ่านร่างกายนับไม่ถ้วน และ 8) พรหมันหรือปรมาตมันบางครั้งเรียกว่าอาตมันหรือชีวาตมัน ซึ่งหมายถึงตัวตนที่ถูกจำกัด สรุปได้ว่าอิตตาที่แท้จริงตามศาสนาพราหมณ์-ฮินดูคือพรหมันหรือปรมาตมัน ที่มีความจริงสูงสุด นิรันดร์

และไม่เปลี่ยนแปลง สถิตในทุกสิ่ง เป็นรากฐานของสิ่งทั้งหลาย และแฝงอยู่ในอาตมัน

ดังนั้น อิตตาที่แท้จริงในพระพุทธศาสนานิกายมหายานหมายถึงองค์แท้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วยธรรมกายและสัมโภคกายโดยธรรมกายมีสภาวะบริสุทธิ์และอมตะ ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา ขณะที่สัมโภคกายเป็นแสงเรืองรองที่ไม่จำกัดรูปแบบและปรากฏเฉพาะแก่พระโพธิสัตว์และเทวดาชั้นสูงที่มีคุณธรรมเท่านั้น

3. วิเคราะห์ตถาคตครรภ์ในฐานะเป็นอิตตาที่แท้จริงตามจารีตพระพุทธศาสนานิกายมหายานมีผลการวิเคราะห์ ดังนี้

3.1 การตีความตถาคตครรภ์ในฐานะตัวตนที่แท้จริงของสรรพสัตว์ได้รับการสนับสนุนจากปฏิญญาในมหายานมหาปริณิรวณะสูตร ซึ่งระบุว่าธรรมที่แท้จริงมีลักษณะเป็นอนิจจังเป็นอิสระ และมีรากฐานที่ไม่เปลี่ยนแปลง ตถาคตจึงแสดงคุณสมบัติเหล่านี้อย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้ผู้แต่งมหายานมหาปริณิรวณะสูตรจึงนิยามตัวตนที่แท้จริงว่าเป็น "ภาววิเวก" ซึ่งมีลักษณะไม่เกิดไม่เสื่อมสลาย และเป็นอิสระจากวัฏจักรแห่งการเกิดและตาย ทั้งนี้ ความสอดคล้องของคุณลักษณะตถาคตกับการนิยามตัวตนที่แท้จริงมักถูกมองข้ามโดยนักวิชาการบางท่านที่ไม่เห็นว่าตถาคตเป็นตัวแทนของตัวตนที่แท้จริง

3.2 การตีความตถาคตครรภ์ว่าเป็นตัวตนที่แท้จริงของสรรพสัตว์ไม่ขัดแย้งกับคำสอนในศรีมาลาเทวีสิมหนาสสูตร ที่ระบุว่าตถาคตครรภ์ไม่ใช่ตัวตนหรือบุคลิภาพ แต่แสดงถึงลักษณะที่ชัดเจนและบริสุทธิ์ของธรรมกาย ซึ่งเป็น "ความ

สมบูรณ์ของตัวเอง" ที่ไม่เปลี่ยนแปลง ตถาคตครรรจ์ จึงเป็นจิตสำนึกที่บริสุทธิ์และปราศจากเงื่อนไข ซึ่งมีอยู่ตั้งแต่อดีต โดยมุ่งเน้นไปที่การแยกแยะสิ่งที่ บดบังออกจากสิ่งที่ไม่บดบัง ผู้แต่งได้เชื่อมโยง ตถาคตครรรจ์กับธรรมกายะ (ร่างกายแห่งความจริง) โดยยืนยันว่า ตถาคตครรรจ์และธรรมชาติภายในได้ ปรากฏชัดในนิพพาน ทั้งนี้ ธรรมกายะถูกมองว่าเป็น “ตัวตน” ที่ไม่มีเงื่อนไข และไม่ใช้ลักษณะที่ถูก บดบัง

ดังนั้น ตถาคตครรรจ์จึงเป็นองค์แท้ของ พระพุทธเจ้า แบ่งออกเป็นสองลักษณะคือ ธรรม กายและสัมโมคคกาย โดยธรรมกายมีสภาวะบริสุทธิ์ อมตะ และเป็นนิรันดร์ ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา ในขณะที่ ธรรมกายเป็นผู้เนรมิตสัมโมคคกาย ซึ่งมีรัศมีเรือง รongและแสงสว่างที่แผ่ซ่านไปไม่สิ้นสุด ไม่จำกัดอยู่ ในรูปแบบใด โดยจะปรากฏเฉพาะให้พระโพธิสัตว์ ในภพภูมิชั้นสูงและเทวดาเห็นเท่านั้น

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากการทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ตถาคต ครรรจ์และอิตตาที่แท้จริงตามจารีตพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจหลาย ประเด็นจึงนำประเด็นที่น่าสนใจเหล่านั้นมาเพื่อ การอภิปรายผล ดังนี้

1. ตถาคตครรรจ์ในพระพุทธศาสนานิกาย มหายานสะท้อนถึงพุทธภาวะและความบริสุทธิ์ของ จิต ซึ่งสัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญาเพื่อกำจัด อวิชชาและอาสวะกิเลส การบรรลุความหลุดพ้น จึงหมายถึงการกลับคืนสู่สภาพบริสุทธิ์ดั้งเดิม เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ทุกคนมีศักยภาพที่จะเข้าถึง

พุทธภาวะได้ผ่านการฝึกฝนและพัฒนาจิตสำนึก ซึ่งสอดคล้องกับดวงพร อาภาศิลป์ (2556) ได้ทำ วิจัยเรื่อง แนวคิดเรื่องตถาคตครรรจ์ในพุทธศาสนา มหายานอินเดียยุคต้น พบว่า แนวคิดตถาคตครรรจ์ ในพุทธศาสนา มหายานมีพัฒนาการที่สำคัญ โดยเริ่มจากพระสูตรยุคแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 3-4 ที่เน้นธรรมชาติแห่งพุทธะและตัวอ่อนแห่ง ธรรมกาย ในยุคที่ร่วมสมัย (คริสต์ศตวรรษที่ 4) ได้ มีการเน้นจิตหรือวิญญาณมากขึ้น และในยุคหลัง (ประมาณ คริสต์ศตวรรษที่ 7) ตถาคตครรรจ์ถูกมอง ว่าเป็นธรรมชาติแห่งพุทธะในจิตและตัวอ่อนแห่ง ธรรมกาย แนวคิดนี้เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงสู่ ความรู้แจ้ง โดยมีความสัมพันธ์กับรูปแบบที่เป็น ศูนย์ตาและธาตุ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการ เปลี่ยนแปลงที่สำคัญในพุทธศาสนา

2. ตถาคตครรรจ์ในนิกายมหายานเป็น อิตตาที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าที่แบ่งเป็นสอง ลักษณะคือ ธรรมกายและสัมโมคคกาย โดย ธรรมกายมีสภาวะบริสุทธิ์และอมตะ ไม่ขึ้นอยู่กับ เวลาและเงื่อนไขใดๆ สัมโมคคกายเป็นรัศมีเรืองรอง ที่ปรากฏตามนิมิตของธรรมกาย และสามารถ ปรากฏให้พระโพธิสัตว์และเทวดาในภพภูมิสูงได้ เห็นเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับสุมาลี มหณรงค์ชัย (2550, หน้า 23-24) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธศาสนา มหายาน สรุปความได้ว่า ตถาคตครรรจ์หมายถึง พุทธจิตที่มีอยู่ในสัตว์ โดยพัฒนาการแนวคิดแบ่ง ออกเป็นสองระดับ ระดับแรกคือการที่จิตบริสุทธิ์ หมดกิเลสและหลุดพ้นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมกาย ส่วนระดับที่สองคือการตระหนักว่าจิตของเราเป็น จิตของพุทธะ ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง สำนักที่

สอนระดับแรก ได้แก่ สำนักโยคการจาร ส่วนสำนักที่สอนระดับที่สอง ได้แก่ สำนักอวตังสกะและสังฆธรรมปฐกทริกะ ชาวพุทธมหายานให้ความสำคัญกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต รวมถึงแนวคิดตรีกายที่เชื่อว่าพระพุทธรูปโพธิสัตว์มีจำนวนมากมายดลเมตตรายในท่วงน้ำซึ่งพุทธเกษตรต่างๆ เป็นที่รองรับการอุปถัมภ์ของพระพุทธรูปที่เต็มไปด้วยความชื่นชมและความกรุณา

3. แนวคิดอิตตาที่แท้จริงในพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายานมีความสัมพันธ์กับแนวคิดพราหมณ์-ฮินดูที่มองว่าอิตตาที่แท้จริงคือพรหมันหรือปรมาตมัน ซึ่งมีลักษณะ 8 ประการที่บ่งบอกถึงความนิรันดร์และเอกภาพ โดยพรหมันเป็นรากฐานของทุกสิ่งและมีอยู่ในทุกชีวิต ทั้งนี้ พรหมันไม่สามารถทำกิจกรรมได้ตามลำพัง แต่ต้องผ่านกายและจิตเพื่อแสดงตัวตน ในทางกลับกัน อิตตาที่แท้จริงในมหายานก็ชี้ให้เห็นถึงการกลับสู่ความบริสุทธิ์ของจิตที่สัมพันธ์กับพุทธภาวะ ทำให้ทั้งสองแนวคิดสะท้อนถึงการสำรวจธรรมชาติของตัวตนและการหลุดพ้นจากทุกข์ในบริบทที่แตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับถาปกรณ กำนัดศิริ (2552, หน้า 39-76) ได้ทำวิจัยเรื่อง มโนทัศน์เรื่องพุทธภาวะในฐานะรากฐานทางจริยธรรมในพุทธปรัชญามหายาน พบว่า แนวคิดพุทธภาวะในพุทธปรัชญามหายานเป็นแนวคิดสำคัญที่ระบุว่าสรรพสัตว์ล้วนมีพุทธภาวะอยู่ภายใน ทำให้ทุกคนมีศักยภาพในการบรรลุธรรม แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในด้านปัญญา แต่พุทธภาวะเป็นแก่นแท้ที่ทำให้พวกเขาไม่แตกต่างกัน ความเชื่อนี้มีผลต่อหลักการทางจริยศาสตร์ของมหายาน โดยเน้นการบำเพ็ญโพธิ

สัตวธรรม ซึ่งรวมถึงการมีความเมตตากรุณาในการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ดังนั้น พุทธภาวะจึงถือเป็นรากฐานสำคัญของจริยศาสตร์ในนิกายมหายาน

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

1.1 ควรทำการศึกษาเรื่องแนวคิดตถาคตครุฑตามทฤษฎีพุทธปรัชญาเถรวาท

1.2 ควรศึกษาเปรียบเทียบตถาคตครุฑตามทฤษฎีพุทธปรัชญาเถรวาทและมหายาน

1.3 ควรศึกษาการประยุกต์ใช้แนวคิดตถาคตครุฑเพื่อการดำเนินชีวิตประจำวัน

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ตถาคตครุฑและอิตตาที่แท้จริงตามจารีตพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ทำให้ได้ความรู้ว่า ตถาคตครุฑก็คือพุทธภาวะเป็นธาตุแห่งความรู้ที่มีอยู่ในสรรพสิ่ง โดยเฉพาะมนุษย์ที่มีตถาคตครุฑมาแต่กำเนิดตถาคตครุฑธาตุแห่งความรู้จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดได้เมื่อได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้องด้วยกระบวนการทางการศึกษาและการปฏิบัติ ซึ่งแบ่งการพัฒนาเป็นสองระดับ คือ ระดับแรก ตถาคตครุฑเป็นภาวะที่จิตบริสุทธิ์ในระดับปัจเจกบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของธรรมกาย ระดับที่สอง ตถาคตครุฑคือ โพธิจิตที่อยู่ในตัวเราแต่อยู่ในสถานะของจิตสากลที่แผ่ซ่านอยู่เป็นนิมิต และตถาคตครุฑนี้ที่จะช่วยพัฒนามนุษย์ให้เป็นพระโพธิสัตว์ในอนาคตได้ตามจารีตพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- ดวงพร อาภาศิลป์. (2556). แนวคิดเรื่องตถาคตครรรค์ในพุทธศาสนamahayanอินเดียยุคต้น. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ถาปกรณ์ กำเนิดศิริ. (2553). มโนทัศน์เรื่องพุทธภาวะในฐานะรากฐานทางจริยธรรมในพุทธปรัชญามหายาน. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 17(3), 39-76.
- ธนู แก้วโอภาส. (2529). ปรัชญา-ศาสนา ตะวันออก และตะวันตก. กรุงเทพฯ:ธรรมสาร.
- พระมหาอุทธาน นรเชฏฐ (ศิริวรรณ). (2556). พัฒนาการแนวคิดตถาคตครรรค์ในพระพุทธานามหายาน (ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2550). พุทธศาสนamahayan (ฉบับปรับปรุงแก้ไข). (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- Page, T. & Yamamoto, K. (2013). *The Mahayana Mahaparinirvana Sutra: Last and most impressive teachings of the Buddha about Reality and the True Self*. London: Nirvana Publications.
- Suzuki, D. T. (1932). *The Lankavatara Sutra: A Mahayana Text*. London: George Routledge and Sons.

